# سماجي ۽ اخلاقي قدر

## تدريسي معيار

هن باب پڙهڻ کان پوءِ شاگردن ۽ شاگردياڻين مان اميد ڪجي ٿي ته اهي:

- پورو يقين رکندا ته مالڪِ حقيقي پوري ڪائنات جو خالق ۽ مالڪ آهي.
- سيني مذهبن ۾ عام طور قابل قبول ڳالهين کي اپنائيندا.
- مالڪِ حقيقي کي وڻندڙ خوبيون معلوم ڪري پاڻ ۾ پيدا ڪندا.
- عملي مظاهرو ڪندا ته مالڪِ حقيقي جو فرمانبردار هجڻ کان علاوه ماڻهو پنهنجي ملڪي قانون جو به جواب دار آهي.
- ڄاڻي سگهندا ته خود احتسابي وارو شعور ماڻهوءَ ۾ صحتمند اخلاقي گڻ پيدا ڪري ٿو.
- سمجهي سگهندا ته هن ڪائنات ۾ ڏينهن رات ۽ موسمون وغيره هڪ مقرر وقت تي ٿين ٿا اهڙي طرح انسان کي به وقت جي پابندي ۽ اطاعت گذاري ڪرڻ گهرجي.

جنهن ماحول ۾ ماڻهو رهي ٿو، پنهنجي اردگرد رهندڙ ماڻهن سان تعلق جوڙي ٿو ۽ معاملا سرانجام ڏئي ٿو. اهو سماج سڏجي ٿو، سماج ۾ رهندڙ ماڻهن سان طور طريقي ۽ زندگي گذارڻ لاءِ هر ماڻهوءَ جو طريقو جدا آهي. جنهن کي ڪن اصولن ۽ قانونن جي ماتحت هلائڻ جو نالو ”قدر“ آهي. اهڙا ڪارآمد اصول ۽ قاعدا جن جي ذريعي ماڻهن جي ڪردار ۽ سماج ۾ سڌارو اچي تن کي سماجي ۽ اخلاقي قدر سڏجي ٿو.

مالڪِ حقيقي ۾ نيڪ گمان رکڻ ۽ ان جي حڪمن جي پيروي ڪرڻ سان انسان ۾ اطاعت جو جذبو جاڳي ٿو، جنهن ڪري هو پنهنجي مذهب طرفان ڏنل هدايتن مطابق بندگي ڏانهن مائل ٿئي ٿو ۽ پنهنجي پاڻ ۾ نيڪ بڻجڻ ۽ برائين کان بچڻ جي عادتن اپنائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. ٻين سان همدردي، رحمدلي ۽ خيرخواهي جو جذبو ڏاري ٿو ۽ پنهنجي ڪردار کي اعلىٰ مقام تائين پهچائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. جنهن سان ان جي ذاتي ڪردار سان گڏوگڏ سماج تي به مثبت اثر پون ٿا ۽ هڪ پرامن ماحول پيدا ٿي پوي ٿو.

هن باب ۾ ”مالڪِ حقيقي جي وڏائي“، ”مذهبن جون عبادت گاهون ۽ عبادت جا طريقا“ ، ”مذهبن ۾ پرهيزگاري، رحمدلي، همدردي ۽ سچائي جو تصور“ ، ”احتساب ۽ ان جو انساني ڪردار تي اثر“ ۽ ”مذهبي اعتبار سان وقت ۽ ان جي پابندي ۽ اهميت“ جي عنوانن سان سبق شامل ڪيا ويا آهن.

# مالڪِ حقيقي جي وڏائي

سکيا جي حاصلات

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگرديائيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- عملي مظاهرو ڪندا ته هر ڪم جي شروعات مالڪِ حقيقي جي نالي سان ڪئي وڃي.
- هن ڳالهه کي برحق سمجهندا ته جنهن مالڪِ حقيقي جو قدر نه سڃاتو ته ان جڻ ڪيس ڪين سڃاتو.
- اهو نتيجو ظاهر ڪندا ته ماڻهن جي خدمت ڪرڻ، حقيقت ۾ مالڪِ حقيقي کي راضي ڪرڻ آهي.
- هن ڳالهه جي اهميت سمجهي سگهندا ته انساني زندگي جو اصل مقصد مالڪِ حقيقي کي سڃاڻڻ ئي آهي.

اسان جي هي دنيا توڙي پوري ڪائنات جنهن ۾ سج، چنڊ، تارا، گرهه ۽ ڪهڪشائون شامل آهن ان جو خلقيندڙ ۽ هلائيندڙ اسان جو مالڪِ حقيقي آهي. هو اول کان آهي ۽ هميشه قائم رهندو. هو ئي سڀ ڪجهه ڄاڻندڙ، سڀني کي روزي ڏيندڙ، هر شيءِ تي قدرت رکندڙ، ٻاجهارو ۽ مهربان آهي. هن جي برابري ڪرڻ وارو ڪير به نه آهي. سڀئي انسان، چرند پرند، حيوان، جيت جڻيا توڙي آبي حيات هُن جي ئي مخلوق آهن. انسان کي ته مالڪِ حقيقي پنهنجي سموري مخلوق مان مٿاهون درجو عطا ڪيو آهي. جيڪا سندس انسان تي خاص عنايت آهي تنهن ڪري انسان کي هر دم مالڪِ حقيقي جي ساراهه ڪرڻ گهرجي. سندس وڏائي جا گيت ڳائڻ گهرجن. ان کي ئي پل پل ياد ڪرڻ گهرجي ۽ پنهنجي هر ڪم جي شروعات مالڪِ حقيقي جي نالي سان ڪرڻ گهرجي. جهڙي طرح شاهه عبداللطيف ڀٽائي پنهنجي شاعري جي شروعات هن ريت ڪئي آهي:

اول الله عليم اعلىٰ عالم جو ڌڻي — قادر پنهنجي قدرت سين قائم آهي قديم
والي واحد وحدهٗ رازق رب رحيم، — سو ساراهه سچو ڌڻي چئي حمد حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريم جوڙون جوڙ جهان جي.

دنيا جي سيني وڏن مذهبن جي مقدس ڪتابن ۾ انسانن کي پنهنجي خالق ۽ مالڪِ جا ڳُڻ ڳائڻ ۽ سموري مخلوق جي ڀلي غرض تي خدمت ڪرڻ جي تلقين ڪئي وئي آهي. ڇو ته مالڪِ حقيقي لاءِ ڀانهي هجڻ ۾ سڀئي انسان برابر آهن. هن کي سموري مخلوق پياري آهي. هو هر ذي روح ۾ وسي ٿو. هو هر هنڌ حاضر ۽ ناظر آهي. هو زمين تي موجود هر مخلوق کي ان جي وت آهر روزي ڏئي ٿو. جيئن چوڻي آهي ته "ڪِوِل کي ڪَڻ هاٿي کي مَڻ". جيڪڏهن ڪو ٻي سمجهه ماڻهو مالڪِ حقيقي جي مقابلي ۾ پاڻ کي يا ٻئي کي روزي ڏيندڙ سمجهي ٿو ۽ هن جي رضا لاءِ ڪو به ڪم نه ٿو ڪري ته اهو جهڙوڪ ڪجهه به نه ٿو ڪري. هو نه پاڻ کي سڃاڻي ٿو ۽ نه ئي پنهنجي خالق ۽ مالڪِ کي سڃاڻي ٿو. سندس جيئڻ اجايو آهي. هن جي حياتي هن جهان ۾ توڙي آخرت ۾ بيڪار ثابت ٿيندي. هن وٽ اڳيئن جهان ۾ ڪٽي وڃڻ لاءِ ڪي به چڱا ڪم يا نيڪيون نه هونديون.

خالق منجهه خلقَ، خالقُ سڀ خلق ۾

سمجهي ڪو "سامي" ڇئي، وِرلو جن هڪ

مهر ڪري مالڪ، جنهن تي پرچي پاڻيهي

(ڀائي چين راءِ بچومل "سامي")

مالڪِ حقيقي کي سڃاڻڻ ۽ سندس مخلوق سان چڱائي ڪرڻ جي سڀئي مذهب تلقين ڪن ٿا مثال طور:

- اسلام: ماڻهن ۾ بهترين ماڻهو اهي آهن جيڪي ٻين کي فائدو پهچائين ٿا. خلق جي خدمت ۾ ئي انسان جي عظمت آهي.
- مسيحيت: مسيحيت ۾ ٻين جي خدمت کي مالڪِ حقيقي جي خدمت ڪري مڃيو ويو آهي.
- هندو ڌرم / سناتن ڌرم: هندو ڌرم مطابق پَر اُپڪار يعني ٻين جي خدمت ڪرڻ ئي اصل ڌرم آهي.
- ٻڌ ڌرم: ٻڌ ڌرم ۾ انسان ۽ حيوان جي وچ ۾ فرق به خلق جي خدمت کي قرار ڏنو ويو آهي. مهاتما گوتم ٻڌ جو چوڻ آهي ته "جيڪو پنهنجي لاءِ جيئي ٿو اهو حيوان آهي ۽ جيڪو ٻين لاءِ جيئي ٿو سو انسان آهي."
- زرتشت ازم، تائو ازم: زرتشت ازم توڙي تائو ازم ۾ به عام مخلوق جي خدمت کي مالڪِ حقيقي جي خدمت چيو ويو آهي.

مالڪِ حقيقي انسان کي بي شمار نعمتن سان نوازيو آهي. تنهن ڪري ڪيس هُن جي

عظمت ۽ وڏائي جو اقرار ڪرڻ گھرجي. سندس حڪم مڃڻ گھرجي ۽ پنهنجي هر ڪم جي شروعات ان جي نالي سان ڪرڻ گھرجي. مالڪِ حقيقي جي نالي تي شروع ڪيل هر ڪم ۾ برڪت هوندي آهي.

اسان جي پياري وطن پاڪستان ۾ اسڪول جي اسيمبلي کان وٺي قومي اسيمبلي جي اجلاسن تائين هر ڪم جي شروعات مالڪِ حقيقي جي نالي سان ڪئي ويجي ٿي.

زندگي جي صورت ۾ انسان کي جيڪو مالڪِ حقيقي جو تحفو مليو آهي، ڪيس انهيءَ جي قدر ۽ قيمت جو احساس هئڻ گھرجي. هڪ دفعو مليل ان زندگي جي مقصد جي بہ پوري پوري ڄاڻ هئڻ گھرجي. ڇاڪاڻ جو هو پنهنجي انهيءَ حياتيءَ دوران مالڪ جي مخلوق جي خدمت ڪري، سندس راضپو حاصل ڪري سگھي ٿو. سياڻن سچ چيو آهي تہ:

مالڪِ حقيقي جي بندن سان محبت ڪرڻ خود مالڪِ حقيقي سان محبت آهي.

## هن سبق مان معلوم ٿيو تہ:

اسان جي هي دنيا توڙي پوري ڪائنات جنهن ۾ سج، چنڊ، تارا، گرهہ ۽ ڪهڪشائون شامل آهن ان جو خلقيندڙ ۽ هلائيندڙ اسان جو مالڪِ حقيقي آهي. هو اول کان آهي ۽ هميشہ قائم رهندو. هو ئي سڀ ڪجهہ ڄاڻندڙ، سڀني کي روزي ڏيندڙ، هر شي تي قدرت رکندڙ، ٻاجهارو ۽ مهربان آهي. هن جي برابري ڪرڻ وارو ڪير بہ نہ آهي. دنيا جي سڀني مذهبن جي مقدس ڪتابن ۾ انسانن کي پنهنجي خالق ۽ مالڪ جا گُڻ ڳائڻ ۽ سموري مخلوق جي بي غرض ٿي خدمت ڪرڻ جي تلقين ڪئي ويئي آهي. جيڪڏهن ڪو بي سمجهہ ماڻهو مالڪِ حقيقي جي مقابلي ۾ پاڻ کي وڏيڪ سمجهي ٿو ۽ هن جي رضا لاءِ ڪو بہ ڪم نہ ٿو ڪري ۽ نہ ئي پنهنجي خالق ۽ مالڪ کي سڃاڻي ٿو تہ سندس جيئڻ اجايو آهي ۽ سندس جي حياتي هن جهان ۾ توڙي آخرت يا پرلوڪ ۾ بہ بيڪار ثابت ٿيندي.

## مشق

**(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:**

1. مالڪِ حقيقي جي وڏائيءَ جون ڏس ڏيندڙ سندس صفتون ڪهڙيون آهن؟
2. اسان کي پنهنجي ڪم ڪار جي ابتدا ڪيئن ڪرڻ گھرجي؟
3. مالڪِ حقيقي جهان کي ڪهڙي ريت روزي رسائي ٿو؟
4. خلق جي خدمت بابت مذهب ڇا رهنمائي ڪن ٿا؟
5. مالڪِ حقيقي جي نعمتن جو شڪريو ڪهڙي ريت ادا ڪرڻ گھرجي؟

(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. مالڪِ حقيقي جي وڏائي بابت مذهبن جي تعليم ڇا آهي؟
2. مالڪِ حقيقي جون نعمتون ۽ سندس نالو ياد ڪرڻ جا ڪهڙا فائدا آهن؟

(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو.

1. انسان جي رهڻي ڪهڻي ۽ اردگرد جو ماحول سڏجي ٿو:

(الف) ماحول (ب) موسم
(ج) رواج (د) سماج

2. رهڻ ڪهڻ، ڪاروهنوار ۽ بهتر تعلق رکڻ جي اصولن جو نالو آهي:

(الف) معاشيات (ب) شهريت
(ج) قدر (د) ڪردار

3. جيڪو ٻين لاءِ جيئي ٿو حقيقت ۾ سو ئي:

(الف) مهان آهي (ب) اتم آهي
(ج) بيوقوف آهي (د) انسان آهي

4. هر چڱي ڪم جي شروعات ڪرڻ گهرجي:

(الف) مالڪِ حقيقي جي نالي سان (ب) پنهنجي ذات سان
(ج) ننڍي ڪم سان (د) اعلىٰ ڪم سان

5. ”اول الله عليم اعلىٰ عالم جو ڌڻي“ مصرع ڪو آهي:

(الف) سچل سرمست جو (ب) شيخ اياز جو
(ج) بيدل جو (د) شاهه عبداللطيف ڀٽائي جو

**شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي**

شاگرد ۽ شاگردياڻيون مالڪِ حقيقي متعلق هيٺين ٻن موضوعن تي نوٽس تيار ڪري ڪلاس ۾ پيش ڪن.

* مالڪِ حقيقي جون اهم صفتون
* مکيه مذهبن ۾ مالڪِ حقيقي جي وڏائي

## استادن لاءِ هدايتون

مکيه مذهبن ۾ مالڪِ حقيقي کي جن وڏائي وارن نالن سان پڪاريو ويجي ٿو، ان بابت ڄاڻ ڏيڻ بعد شاگردن ۽ شاگرديائڻين کي ٻڌايو وڃي ته جيتوڻيڪ نالا مختلف آهن پر هر هڪ جو مقصد هڪ ذات مالڪِ حقيقيءَ تائين پهچڻ آهي.

| نوان لفظ ۽ انهن جي معنیٰ | | | |
|---|---|---|---|
| لفظ | معنیٰ | لفظ | معنیٰ |
| ڪهڪشان | کير ڌارا، چمڪندڙ | حاضر | موجود |
| خلقيندڙ | پيدا ڪندڙ | ناظر | ڏسندڙ |
| ساراهه | تعريف، واکاڻ | ڪڻ | داڻو، ذرڙو |
| گيت | ڳائڻ، لات، بيت | مڻ | چاليهه سير، جهجهو |
| پل پل | هر وقت، هر گهڙي | سياڻا | عقلمند |
| قادر | قدرت رکندڙ، وس وارو | قديم | پراڻو، آڳاٽو |
| واحد وحده | پنهنجي ذات ۾ اڪيلو | اطاعت | فرمانبرداري، حڪم مڃڻ |
| حڪيم | حڪمت وارو، دانائي وارو | | |

# مکيہ مذهبن جون عبات گاهون ۽ عبادت جا طريقا

(مکيہ مذهبن جي لاءِ احترام ۽ اجتماعي رويو)

سکيا جي حاصلات

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگردياڻيون هن لائق ٿيندا تہ اهي:

- مکيہ مذهبن جي عبادت گاهن جا نالا بيان ڪري سگهندا.
- انهن عبادت گاهن جي اهم ڳالهين جو نقشو چٽي سگهندا.
- سيني مذهبن جي عبادت گاهن جي احترام جو عملي مظاهرو ڪندا.
- مکيہ مذهبن ۾ مروج عبادت جي طريقن ڪي مختصر طور بيان ڪري سگهندا.
- ان ڳالهہ ڪي ساراهيندا تہ عبادت جي مختلف طريقن باوجود عبادت صرف مالڪِ حقيقي ڪي ئي جڳائي ٿي.
- ان ڳالهہ ڪي سمجهي سگهندا تہ عبادت سان ذهني سڪون ۽ آٿت ملي ٿي.
- ان نتيجي تي پهچندا تہ جيڪي ماڻهو مالڪِ حقيقي جي پناهہ ۾ اچن ٿا اهي ڪڏهن بہ گمراهہ نہ ٿا ٿين.
- ان نتيجي تي پهچندا تہ جن ماڻهن جا اڳواڻ مالڪِ حقيقي سان محبت ڪندڙ ۽ سندس نافرماني کان خوف رکندڙ آهن انهن جي رويي ۾ مثبت تبديلي اچي ٿي.

انسان جي حياتي گلن جي سيج نہ آهي پر ڏکن ۽ سکن جو گڏيل جهان آهي، جتي ڪيس ڪڏهن خوشيون نصيب ٿين ٿيون تہ ڪڏهن ڏکن ۽ تڪليفن ڪي بہ منهن ڏيڻو پوي ٿو. اهي ڏک، تڪليفون هن زندگي جو حصو آهن، انهن کان ڪڏهن بہ مايوس نہ ٿجي بلڪہ مڙس ٿي انهن جو مقابلو ڪرڻ گهرجي ۽ انهن جي حل ڪرڻ جي تدبير ڳولهڻ گهرجي. عام طور تي اهڙين ڏکين گهڙين ۾ ماڻهو ڪي مالڪِ حقيقي ياد ايندو آهي، ان موقعي تي غم هلڪي ڪرڻ ۽ سڪون ماڻڻ لاءِ ماڻهو پنهنجي مالڪِ حقيقي ڪي دل ۾ ياد ڪندو آهي ۽ پنهنجي مذهبي عقيدن مطابق عبادت گاهہ ۾ وڃي اڪيلي سر يا ٻين سان گڏجي عبادت ڪندو آهي. جنهن سان ڪيس دلي سڪون ملندو آهي. تنهن ڪري هڪ فرمانبردار بندي ڪي ڏکن ۽ سکن ۾ پنهنجي مالڪِ حقيقي جي حڪمن جي پيروي لاءِ هر وقت تيار رهڻ گهرجي. دنيا ۾ جيڪي مکيہ مذهب آهن تن جي عبادت گاهن جا نالا، تعارف ۽ عبادت جا طريقا هن ريت آهن:

## مسجد

مسجد جي معنىٰ ”سجدي جي جاءِ“ آهي، مسجد مسلمانن جي عبادت گاهہ آهي. جتي هو هڪ امام پٺيان صَف ٻڌي رُڪوع ۽ سجدا ڪندا آهن. مسجد هڪ چورس يا مستطيل هال هوندو آهي جنهن ۾ اڱڻ هوندو آهي ۽ هال ۾ قبلي جي رُخ ڏانهن امام جي ويهڻ لاءِ محراب هوندو آهي ڪن وڏين مسجدن کي ورانڊو بہ هوندو آهي. عمارت جي ڇت تي هڪ يا وڌيڪ گنبذ هوندا آهن ۽ ڪُنڊن تي منارا هوندا آهن.

مسلمان مسجدن ۾ روزانو پنج دفعا نماز پڙهندا آهن. جمعي جي ڏينهن خاص نماز کان اڳ ۾ امام خطبو ڏيندو آهي ۽ پوءِ سڀ صَفن ۾ جماعت سان نماز ادا ڪندا آهن. رمضان جي مهيني جي آخري ڏهاڪي ۾ اعتڪاف ۾ ويهندا آهن.

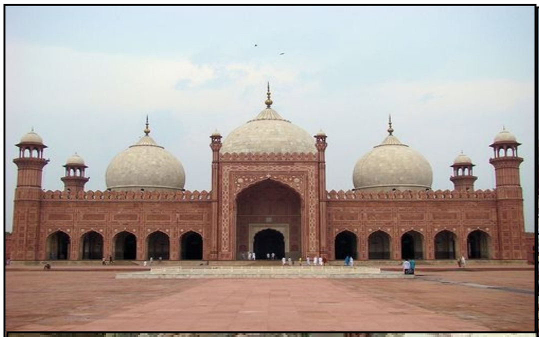

## گِرجا گھر

مسيحيت جي عبادت گاھ گِرجا گھر يا چرچ سڏجي ٿي، جيڪو هڪ چورس يا مستطيل هال هوندو آهي. ان جي مٿان وچ ۾ يا هڪ ڪُنڊ تي اوچو مينار هوندو آهي. هال جي اندر حضرت يسوع مسيح جي مصلوب صورت يا حضرت بيبي مريم عليها السلام جو مجسمو نهيل هوندو آهي. ديوارن تي پٿرن يا ڪاٺ سان اڪريل مذهبي واقعن جون تصويرون لڳل هونديون آهن. چرچ جي ٻاهران يا ان جي مهاڙ ۾ صليب ٺاهيل هوندو آهي.

مسيحي گِرجا گھر ۾ عبادت ڪندا آهن ۽ مقدس ڪتاب پڙهندا آهن. ۽ مقدس گيت ڳائيندا آهن. گِرجا گھر ۾ ويهڻ لاءِ ڪرسيون ۽ بينچون رکيل هونديون آهن. آچر جو ڏينهن مسيحين لاءِ خاص عبادت جو ڏينهن هوندو آهي.

## مندر

هندن جو مندر هڪ چورس يا مستطيل هال هوندو آهي جنهن ۾ هڪ يا وڏيڪ ننڍا ڪمرا هوندا آهن جن ۾ مورتيون رکيل هونديون آهن. انهي ننڍي ڪمري جي مٿان اوچي چوٽي وارو ڪون يعني مخروط وانگر "شِکر" ٺيندو آهي جيڪو جيئن اوچو ٺيندو ويندو آهي سنهو ٺيندو ويندو آهي ۽ ان مٿان "ڪلش" لڳل هوندو آهي. مڙهي ۾ سنتن، ٻاون، مهاراجن جون سماڌيون هونديون آهن. ان جو اڱڻ ڪشادو هوندو آهي جن جي مٿان چورس يا گول گنبذ واري اڏاوت ٺهيل هوندي آهي.

هندن ۾ ٽن وقتن جهڙوڪ: پراتہ ڪال، مڌيان ۽ سايم ڪال پوڄا جو رواج آهي. هندو مندرن ۾ ڏينهن جو ڀڄن ڪيرتن ۽ ست شاستر پڙهيا ويندا آهن. ۽ سنجها ويلي وڏي آرتي ٿيندي آهي.

# پگوڊا

ٻڌ ڌرم جي پوڄا گهرن کي بہ مندر ئي چوندا آهن پر عمارت جي نقشن جي اعتبار سان انهن جا مختلف ٻولين ۾ مختلف ملڪن ۾ جدا نالا آهن. ٻوڌين جي پوڄا لاءِ مندر مڙهيون، مٺ يا پگوڊا ۾ مهاتما گوتم ٻڌ جا مجسما رکيل هوندا آهن. انهن جي مٿان هندو مندر جي ڇت تي نهيل ڪون يعني مخروط وانگر ”شِڪر“ ٺهيندو آهي. مڙهين ۾ ٻاون جي رهڻ لاءِ ڪمرا، يوگ ۽ پوڄا ڪرڻ جون جڳهيون نهيل هونديون آهن.

ٻڌ ڌرم جي مندرن ۽ مڙهين ۾ بہ ڀڄن ڳايا ويندا آهن. پوڄا ڪئي ويندي آهي ۽ مقدس ڪتاب بہ پڙهيا وڃن ٿا. ڪن ۾ ٻاوا ۽ ڀڳت يوگ ۽ ڌيان ڪندا آهن.

## جين مندر

جين ڌرم جا مندر بہ هندن جي مندرن وانگر هوندا آهن جن جي ڇت تي ”شِکر“ ۽ ڪن تي گنبذ بہ نهيل هوندا آهن، وڏن جين مندرن ۾ ڪيترين ئي اوچيون چوٽيون ۽ سهڻا گنبذ بہ هوندا آهن.

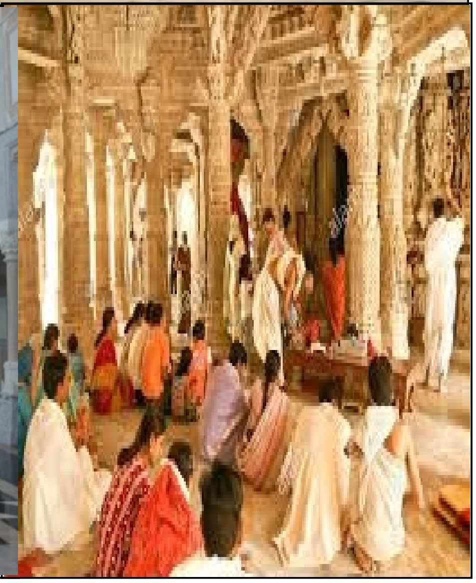

## ڪنيسہ

يهودين جي عبادت گاهہ جو نالو ڪنيسہ آهي جنهن کي يهودي بيت تفليہ يا بيت ڪنيست چوندا آهن ان کي انگريزي ۾ Shul ۽ يوناني ۾ Synagogue چيو ويندو آهي. جيڪو هڪ ڊگهي هال تي مشتمل هوندو آهي. جنهن تي وڏو گنبذ نهيل هوندو آهي.

يهودين جي عبادت ڏينهن رات ۾ ٽي دفعا ٿيندي آهي. صبح ٽيپهري ۽ شام جو يهودي ڪنيسہ ۾ گڏ ٿي عبادت ڪندا آهن.

# گرُدوارو

سک ڌرم جي عبادت گاھ گرُدوارو ھڪ منزل يا ٻن ٽن منزلن واري اڏاوت تي مشتمل هوندو آهي جنهن جي مٿان گنبذ ۽ ڪُندن ڪان مينار نهيل هوندا آهن، انهي ۾ گرو گرنٿ صاحب، رس لنگر، ڪيرتن، شيوا هلندي رهندي آهي.

سکن جي گُردواري ۾ گرنٿ صاحب جو پاٺ ڪيو ويندو آهي ۽ ڀڄن ڳائي ڪيرتن ڪيا ويندا آهن ۽ آخر ۾ لنگر ورهايو ويندو آهي.

انھن سڀني مکيہ مذھبن جي عبادت گاھن جي اڏاوت ۽ عبادت جي طور طريقي ۾ جيتوڻيڪ ٿورو گھڻو فرق آھي پر اصل ۾ سڀئي ھڪ مالڪِ حقيقي جي عبادت ڪن ٿا. جيئن شاھ عبداللطيف ڀٽائي فرمايو آھي:

قصر ايڪ در لک ڪوڙين منجھس ڳڙک ڳڙکيون
جيڏانھن ڪريان پرک تيڏانھن صاحب سامھون.

جنھن سماج جا اڳواڻ خوفِ خدا رکندڙ ۽ ان جي مخلوق سان پيار ڪندڙ ھوندا آھن تہ ان جو اثر پوري عوام تي ٿيندو آھي ماڻھن ۾ مثبت رويي جي تبديلي اچي ويندي آھي.

عبادت سان روح کي راحت ۽ دل کي سڪون ۽ آٿت ملي ٿي. جيڪو ماڻھو مالڪِ حقيقي کي ياد ڪندو آھي اھو ڪڏھن بہ گمراھ نہ ٿو ٿئي. ھن جي ھر مشڪل آسان ٿي وڃي ٿي. ھو ھر ڪم ۾ سندس نالو وٺي ٿو تہ ھن جو ھر ڪم مالڪِ حقيقي بابرڪت ڪري ٿو. ھن لاءِ آسانيون پيدا ٿين ٿيون. سڀني مذھبن جي ڪتابن ۾ لکيل آھي تہ ھر مرض ۽ ھر تڪليف جو علاج مالڪِ حقيقي جو نالو آھي. جيڪو ھن جو نالو وٺي ٿو. ھن کي پورو ڀروسو ٿئي ٿو تہ ھو ان جي پناھ ۾ رھي ٿو.

## ھن سبق مان معلوم ٿيو تہ:

انسان جي حياتي گلن جي سيج نہ آھي پر ڏکن ۽ سکن جو گڏيل جھان آھي، جتي ڪيس ڪڏھن خوشيون نصيب ٿين ٿيون تہ ڪڏھن ڏکن ۽ تڪليفن کي بہ منھن ڏيڻو پوي ٿو. اھڙين ڏکين گھڙين ۾ ماڻھو مالڪِ حقيقي کي ئي ياد ڪندو آھي ۽ پنھنجي مذھبي عقيدن مطابق عبادت گاھ ۾ وڃي اڪيلي سر يا ٻين سان گڏجي عبادت ڪندو آھي. جنھن سان ڪيس دلي سڪون ملندو آھي.

ھر مذھب جون عبات گاھون پنھنجي پنھنجي سجاوٽ رکن ٿيون. جيڪي ھڪ چورس، مستطيل يا ڊگھن ھالن، ھڪ يا ھڪ کان وڌيڪ منزلن، گنبذن ۽ منارن تي مشتمل ھونديون آھن. ھر مذھب جي عبادت گاھن ۾ پنھنجن پنھنجن مذھبن مطابق مورتيون، بت، مجسما ۽ تصويرون رکيل ھونديون آھن.

مسلمان مسجدن ۾ روزانو پنج دفعا نماز پڙھندا آھن. مسيحي گرجا گھر ۾ مقدس ڪتاب پڙھندا ۽ گيت ڳائيندا آھن. ھندو مندرن ۾ ڏينھن جو ڀڄن ڪيرتن ۽ ست شاستر پڙھندا آھن. ٻڌ ڌرم جي مندرن ۽ مڙھين ۾ بہ ڀڄن ڳايا ويندا آھن. سکن جي گُردواري ۾ گرو گرنٿ صاحب جو پاٺ ڪيو ويندو آھي. يھودين جي عبادت ڏينھن رات ۾ ٽي دفعا ٿيندي آھي. انھن سڀني مکيہ مذھبن جي عبادت گاھن جي اڏاوت ۽ عبادت جي طور طريقي ۾

جيتوڻيڪ تورو گھڻو فرق آهي پر اصل ۾ سڀئي هڪ مالڪِ حقيقي جي عبادت ڪن ٿا.

## مشق

(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. عبادت گهر مان ڇا مراد آهي؟
2. گِرجا گهر جا ڪهڙا نالا آهن ۽ ان جو نقشو ڪيئن هوندو آهي؟
3. مسجد جي بناوت ڪيئن ٿيندي آهي؟
4. مندر ڇا آهي ۽ ڪهڙن مذهبن جي عبادت گاهه آهي؟
5. سِکن جي عبادت گاهه ۾ ڪهڙيون رسمون ٿينديون آهن؟

(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. مکيہ مذهبن جي عبادت گاهن جو تعارف بيان ڪريو.
2. مکيہ مذهبن جي عبادتن جا نالا ۽ طريقا لکو.

(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو.

1. مسلمان ڏينهن رات ۾ نمازون پڙهن ٿا:

(الف) فجر ۽ ظهر (ب) عصر ۽ مغرب
(ج) عشاء (د) اهي سڀ

2. مسيحيت جي عبادت جو خاص ڏينهن آهي:

(الف) جمعو (ب) ڇنڇر
(ج) آچر (د) سومر

3. يهودين جي عبادت ڏينهن ۾ ٿيندي آهي:

(الف) ٻہ دفعا (ب) هڪ دفعو
(ج) ٽي دفعا (د) چار دفعا

4. هندوئن، جينين ۽ ٻڌن جي پوڄا ٿيندي آهي:

(الف) مندر ۾ (ب) گِرجاگهر ۾
(ج) مسجد ۾ (د) ڪنيسہ ۾

5. گُردواري ۾ مقدس ڪتاب جو پاٺ ڪيو ويندو آهي:

(الف) بائبل جو (ب) گيتا جو
(ج) قرآن شريف جو (د) گرو گرنٿ صاحب جو

### شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

شاگرد ۽ شاگردياڻيون دنيا جي مکيہ مذهبن ۾ مروج عبادتن، انهن جي نالن توڙي عبادت گاهن ۽ انهن جي نالن بابت مذاڪرو منعقد ڪن، جنهن ۾ هر هڪ شاگرد ڪنهن نہ ڪنهن عنوان تي اسائنمينٽ پيش ڪري، جهڙوڪ:

- مکيہ مذهبن ۾ عبادت ۽ پوڃا.
- مکيہ مذهبن ۾ عبادت گاهن جا نالا.
- مکيہ مذهبن جي عبادتن ۾ هڪ جهڙايون.

### استادن لاءِ هدايتون

شاگردن ۽ شاگردياڻين کي سمجهاڻي ڏني وڃي تہ مکيہ مذهبن ۾ عبادت بجا آڻڻ لاءِ عبادت گاهہ جي کهڙي اهميت آهي ۽ عبادت گاهہ کان علاوه کهڙي ريت مالڪِ حقيقي کي راضي ڪري سگهجي ٿو.

| نوان لفظ ۽ انهن جي معنىٰ | | | |
|---|---|---|---|
| لفظ | معنىٰ | لفظ | معنىٰ |
| آٿت | دلاسو، آسرو | ڪلش | لوٽو |
| رڪوع | گوڏن پر جهڪڻ | يوگ | پرماتما کي پراپت ٿيڻ |
| سجدو | پيشاني زمين تي رکڻ | بيت | گهر |
| مستطيل | چوڪندي جو قسم | شيوا | خدمت، عبادت |
| محراب | مسجد ۾ نماز وقت امام صاحب جي بيهڻ جي جاءِ | اعتڪاف | رمضان جي آخري ڏهاڪي ۾ مسجد ۾ رهائش ڪرڻ |
| مصلوب | قاسي ڏنل | ڪوڙين | بي شمار |
| اڪريل | ڇٽ سالي ٿيل | آرتي | هندوئن جي پوڃا جو طريقو |
| صليب | قاسي جو نشان | مڏيان | منجهند |
| پراڻ ڪال | فجر، پرهہ ڦٽي | سايم ڪال | سانجهي |

# مذهبن ۾ پرهيزگاري، رحمدلي، همدردي ۽ سچائي جو تصور

**سکيا جي حاصلات**

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگردياڻيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- سيني مکيه مذهبن ۾ پرهيزگاري جي وضاحت ڪري سگهندا.
- سمجهي سگهندا ته همدردي سيني مذهبن جو بنياد آهي ۽ هر جاندار سان همدردي جو مظاهرو ڪرڻ گهرجي.
- ان ڳالهه جو احساس ڪندا ته حد کان وڌيڪ همدردي جو انجام سماجي مسئلن جي صورت ۾ ظاهر ٿي سگهي ٿو.
- ”جيڪي ٻين مٿان رحم ڪن ٿا تن تي رحم ڪيو ويندو.“ جي وضاحت ڪري سگهندا.
- رحم دلي ۽ رحم واري اپيل ۾ فرق بيان ڪري سگهندا.
- سمجهي سگهندا ته صاحب بصيرت بزرگ رحم ۽ رحمدلي جا مجسم آهن.
- ڄاڻي سگهندا ته رحمدلي سزا کي معتدل بنائي ٿي ۽ سيئي مذهب سماج ۾ سچائي قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا.
- ڄاڻندا ته اُهي قومون يا سماج جيڪي اخلاقي پستي ۽ باطل راهه تي هلن ٿا اُهي تاريخ مان ميسارجي ويا آهن ۽ انهن جو ختم ٿيڻ سندن مقدر آهي.

پرهيزگاري (Piety) جي معنیٰ هي آهي ته مالڪِ حقيقي لاءِ ڪنهن نيڪ ڪم دوران سندس عقيدت ۽ احترام جڏهن ته بري ڪم وقت سندس سزا جو خوف دل ۾ ڌاريو وڃي. هي گڻ رکندڙ ماڻهو پنهنجي سوچ، سياءُ ۽ وهنوار ۾ پرهيزگار، سچار، زاهد، نيڪوڪار، خداترس، رحمدل، مهربان، همدرد، خواهشن تي ڪنٽرول رکندڙ، مائٽن جو احترام ڪندڙ، ملڪ ۽ قوم جي لاءِ قرباني ڏيڻ جو جذبو رکندڙ، مالڪِ حقيقي کي هر دم ياد ڪندڙ ۽ هُن جي مخلوق سان محبت ڪندڙ هوندو آهي. دنيا جا سيئي مکيه مذهب

پرهيزگاري جي گڻ کي تمام گهڻي اهميت ڏين ٿا.

اسلام ۾ انسان جي افضل هئڻ جو پيمانو هن جي پرهيزگار هئڻ کي مڃيو ويو آهي. مسيحيت ۾ انهي گڻ کي مالڪِ حقيقي جو هڪ تحفو قرار ڏنو ويو آهي. سناتن ڌرم، ٻڌ ڌرم، جين ڌرم ۽ سک ڌرم ۾ به پاڻ تي ضابطو رکڻ، دان (خيرات) ڪرڻ ۽ ديا (رحم) تي تمام گهڻو زور ڏنو ويو آهي.

انسان هن جهان ۾ خالي هٿين اچي ٿو ۽ خالي هٿين واپس وڃي ٿو. مقدونيا جو بادشاهه سڪندر اعظم دنيا جي وڏن فاتح بادشاهن مان ٿي گذريو آهي. هن وٽ مال خزانن جي ڪا به کوٽ نه هئي. هزارين سپاهي هن جي هڪ اشاري تي پنهنجي جان قربان ڪرڻ لاءِ تيار هوندا هئا. هو جڏهن پنهنجي حياتي جا آخري پساهه کڻي رهيو هو تڏهن وصيت ڪيائين ته مرڻ کان پوءِ منهنجا هٿ ڪفن کان ٻاهر رکجو ته جيئن دنيا ڏسي ته هيڏو وڏو بادشاهه جڏهن دنيا مان وڃي ٿو ته سندس هٿ خالي هئا. تنهن ڪري جيڪي ماڻهو هن دنيا جي حقيقت سمجهن ٿا ۽ آئيندي جو ادراڪ رکن ٿا. سي هن دنيا کي هڪ مهمان خانو ۽ مالڪِ حقيقي جي مخلوق جي خدمت ڪرڻ ۽ هن کي راضي ڪرڻ جو هنڌ سمجهن ٿا.

**رحمدلي** (Mercy) **۽ همدردي** (Compassion)**:** رحمدلي مان مراد هي آهي ته پاڻ ۾ انسان توڙي ٻي مخلوق لاءِ رحم ۽ شفقت جو مادو رکيو وڃي. جڏهن ته همدردي ٻين جي ڏکن ۽ تڪليفن جي احساس رکڻ ۽ انهن جي هر طرح مدد ڪرڻ جو نالو آهي.

سيني مذهبن جو مقصد انسانن جي اخلاقي، روحاني ۽ دنياوي سڌاري سان گڏوگڏ هڪ پُرامن، پُرسڪون ۽ خوشحال معاشري جو قيام آهي. انهي مقصد جي حاصلات لاءِ عام ماڻهن ۾ پرهيزگاري، تقويٰ، سچائي، رحمدلي، همدردي، سهپ، معافي ۽ درگذر، ٻين لاءِ قرباني ڏيڻ، هر ڪنهن جو ڀلو چاهڻ ۽ ڀلا ڪم ڪرڻ وارن جذبن جو هئڻ ضروري هوندو آهي. اِهي ئي جذبا ۽ گُڻ هر مذهب جا بنياد آهن. خاص طور تي همدردي جو گڻ ته سيني مذهبن جو بنيادي سبق آهي. مقدس ڪتابن ۾ ماڻهن کي اها هدايت ڪئي وئي آهي ته اُهي نه صرف ڏکويل انسانن سان همدردي ڪن، پر ٻي مخلوق يعني جانورن، پکين، جيتن، ۽ آبي حيات تي به ڪهل ڪن ۽ انهن سان همدردي وارو رويو رکن. جو ته مقدس ڪتابن ۾ ان جي برخلاف هلڻ جي منع ڪئي وئي آهي ۽ اعلان ڪيل آهي ته ”جيڪو ٻين تي رحم نه ٿو ڪري ان تي به رحم نه ڪيو ويندو“.

جيتوڻيڪ رحم ۽ همدردي ڪرڻ جي هر مذهب ۾ هدايت ڪئي وئي آهي. پر ساڳئي وقت همدردي ۽ ڀلائي ۾ احتياط ڪرڻ جي به ضرورت هوندي آهي جو ته حد کان وڌيڪ رحم

۽ همدردي ڪرڻ جي صورت ۾ ڪي سماجي مسئلا بہ پيدا ٿي سگهن ٿا. مثال طور: هڪ ماڻهوءَ کي همدردي ڪري لڳاتار حد کان وڌيڪ ڪجهہ ڏبو تہ هو ڪجهہ وقت کان پوءِ ڪم چور ۽ ڪاهل ٿي پوندو. جيڪڏهن ڪنهن کي حد کان وڌيڪ خيرات ڏبي تہ هو ان جو عادي ٿي پوندو ۽ پوءِ هو ڪو بہ ڪم نہ ڪندو ۽ خيرات تي پاڙڻ شروع ڪندو. هڪ چوڻي آهي تہ "جنهن پني ڪاڌو، ان ڪان پورهيو ڪرڻ ڪين پڄندو."

**رحمدلي (Mercy) ۽ رحم (Clemency) ۾ فرق:** رحمدلي مان مراد ڏکايل، غريبن، هيڻن، بيمارن ۽ ضرورتمندن جي ڏکن ۽ تڪليفن جو احساس رکڻ ۽ انهن تي رحم ڪري پنهنجي مال دولت ۽ اختيار سان ڏک درد ڏور ڪرڻ لاءِ عملي طرح ڪجهہ ڪرڻ آهي پر Clemency جو مفهوم هي آهي تہ ڪنهن ملزم کي سزا ڏيڻ جو فيصلو ڪرڻ ۽ فيصلي تي عمل ڪرڻ مهل جيترو ٿي سگهي، نرمي اختيار ڪرڻ. اهو لفظ ملڪي قانون جي ڪتابن ۾ استعمال ٿئي ٿو. ملڪ ۾ جيڪي موت جا سزا يافتہ مجرم هوندا آهن. انهن کي قانون موجب صوبي جي گورنر ۽ ملڪ جي صدر کي سزا ۾ تخفيف ڪرڻ يا معاف ڪرڻ جي اپيل (clemency appeal) يعني رحم جي درخواست ڪرڻ جو حق مليل هوندو آهي. اهڙا سزا يافتہ ماڻهو رحم جون درخواستون ڪندا آهن پوءِ ڪن جون سزائون گهٽ ڪيون وينديون آهن ۽ ڪن کي معاف ڪيو ويندو آهي ۽ ڪن جون سزائون برقرار رکيون بہ وينديون آهن.

تاريخ جو اڀياس ڪندڙ استادن ۽ ماهرن جو چوڻ آهي تہ تاريخ پنهنجو پاڻ کي ورجائيندي رهندي آهي، جنهن ملڪ، قوم يا سماج جا ماڻهو بد پرهيزگاري ۽ اخلاقي طور پستي جي ڏهڻ ۾ ڪري پوندا آهن تہ اهي تباهہ ۽ برباد ٿي ويندا آهن ۽ اهي پنهنجو وجود بہ وڃائي ويهندا آهن. تنهن ڪري اسان کي تاريخ مان سبق سِکڻ گهرجي ۽ پنهنجي سماج ۽ ملڪ ۾ موجود جيڪي سچار، پرهيزگار، نيڪوڪار، بصيرت وارا ۽ اعلىٰ اخلاقي قدرن جا مجسم هجن تن کي پنهنجو رول ماڊل بنائڻ گهرجي ۽ انهن جي اعلىٰ گڻن کي اپنائڻ گهرجي.

## هن سبق مان معلوم ٿيو تہ:

پرهيزگاري (Piety) جي معنىٰ هي آهي تہ مالڪِ حقيقي لاءِ هي گڻ رکندڙ ماڻهو پنهنجي سوچ، سڀاءُ ۽ وهنوار ۾ پرهيزگار، سچائي، زاهد، نيڪو ڪار، خدا ترس، رحمدل، مهربان، همدرد، خواهشن تي ڪنٽرول رکندڙ، مائٽن جو احترام ڪندڙ، ملڪ ۽ قوم جي لاءِ قرباني ڏيڻ جو جذبو رکندڙ، مالڪِ حقيقي کي هر دم ياد ڪندڙ ۽ هُن جي مخلوق سان محبت

ڪندڙ هوندو آهي. دنيا جا سيئي مکيہ مذهب پرهيزگاري جي گُڻ کي تمام گهڻي اهميت ڏين ٿا. بادشاهہ سڪندر اعظم وصيت ڪئي تہ مرڻ کان پوءِ منهنجا هٿ ڪفن کان ٻاهر رکجو تہ جيئن دنيا ڏسي تہ هيڏو وڏو بادشاهہ جڏهن دنيا مان وڃي ٿو تہ سندس هٿ خالي هئا. جنهن ملڪ، قوم يا سماج جا ماڻهو بد پرهيزگاري ۽ اخلاقي طور پستي جي ڏٻڻ ۾ ڪري پوندا آهن تہ اهي تباهہ ۽ برباد ٿي ويندا آهن. اسان کي تاريخ مان سبق سکڻ گهرجي ۽ پنهنجي سماج ۽ ملڪ ۾ موجود جيڪي انسان سچائي، پرهيزگار، نيڪو ڪار، بصيرت جا صاحب ۽ اعلىٰ اخلاقي قدرن جا مجسم هجن تن کي پنهنجو رول ماڊل بنائڻ گهرجي ۽ انهن جي اعلىٰ گڻن کي اپنائڻ گهرجي.

## مشق

**(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:**

1. پرهيزگاري ڇا آهي؟
2. سڪندر اعظم ڪهڙي وصيت ڪئي؟
3. رحم جي اپيل جو مقصد ڇا آهي؟
4. همدردي بابت مذهبن جو ڪهڙو تصور آهي؟

**(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:**

1. پرهيزگاري جي معنىٰ ۽ مفهوم تفصيل سان بيان ڪريو.
2. رحم دلي جو مطلب واضح ڪري لکو.
3. همدردي جا فائدا ۽ نقصان لکو.

**(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو.**

1. مالڪِ حقيقي لاءِ هر عمل ۾ عقيدت ۽ احترام توڙي نافرماني کان خوف رکڻ جو نالو آهي:

(الف) پرهيزگاري (ب) همدردي
(ج) رحم دلي (د) بردباري

2. جيڪو ٻين تي رحم نہ ٿو ڪري ان تي:

(الف) رحم ڪيو ويندو (ب) رحم نہ ڪيو ويندو
(ج) آساني ڪئي ويندي (د) ڏکيائي ڪئي ويندي

3. حد کان وڌيڪ همدردي ڪرڻ سبب:

(الف) فائدا ٿيندا     (ب) نقصان ٿيندا

(ج) مسئلا ٿيندا     (د) ترقي ٿيندي

4. ٻين جي ڏکن ۽ تڪليفن جي احساس جو نالو آهي:

(الف) ديانت داري     (ب) سچائي

(ج) خوبصورتي     (د) همدردي

5. موت جي سزا معاف ڪرائڻ لاءِ درخواست ڪي سڏبو آهي:

(الف) عرض نامو     (ب) دعوت نامو

(ج) رحم جي اپيل     (د) درخواست

## شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

شاگرد ۽ شاگردياڻيون هيٺين اصطلاحن جي تصور کي واضح ڪن.

- پرهيزگاري (Piety): ..................
- همدردي (Compassion): ..................
- ڪهل (Mercy): ..................
- رحم جي اپيل (Clemency): ..................

## استادن لاءِ هدايتون

دنيا جي مکيه مذهبن ۾ پرهيزگاري، رحمدلي ۽ سچائي بابت شاگردن ۽ شاگردياڻين کي ريسرچ ورڪ ڏنو وڃي، جنهن ۾ انٽرنيٽ جي مدد سان هر مذهب ۾ انهن گڻن جو تعارف پيش ڪيو وڃي.

## نوان لفظ ۽ انهن جي معنيٰ

| لفظ | معنيٰ | لفظ | معنيٰ |
|---|---|---|---|
| پرهيزگار | مالڪ جو حڪم مڃيندڙ | آب حيات | امرت، حياتيءَ جو پاڻي |
| پيمانو | ماپو، اصول | پستي | هيٺائين تنزل |
| پساهه | ساهه، دم | ڏبڻ | پاٽيائي گپ، چڪڻ |
| وصيت | ملڪيت بابت هدايت | مجسم | صورت وند، پتلو |
| تخفيف | هلڪائي، نرمي | لاچار | بي وس |
| لڳاتار | مسلسل | باطل | ناحق، ڪوڙ |
| پاڙڻ | پورو ڪرڻ | بصيرت | اندر جو سوجهرو |
| معتدل | وچٿرو | | |

# احتساب ۽ انساني ڪردار تي ان جو اثر

**سکيا جي حاصلات**

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگردياڻيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- احتساب جي ضرورت بيان ڪري سگهندا
- ڄاڻي سگهندا ته مالڪِ حقيقي جي فرمان مطابق هر انسان پنهنجي عملن جو پاڻ ذميوار آهي.
- اُن ڳالهه کي سمجهي سگهندا ته هڪ ماڻهو کي پنهنجي ڪيل ڪمن جي ذميواري کڻڻ لاءِ وڏي همت ۽ مضبوط ڪردار جي ضرورت هوندي آهي.
- ڪردار جي امتيازي خاصيتن جي وضاحت ڪري سگهندا.
- اها ڳالهه محسوس ڪري سگهندا ته احتساب ذاتهن فطري نموني وڪ وڌائڻ جي ڪري اختيارن جو منصفاڻو استعمال ۽ ذميوارين کي ايمانداري ۽ بي ڊپائي سان ادا ڪرڻ ممڪن تي وڃي ٿو.

لفظ احتساب (Accountability) جي معنيٰ ذميواري جي جوابدهي آهي جنهن جو مفهوم هي آهي ته ماڻهو پاڻ کي مليل ذميواري ۽ ڪيل عمل جي جوابداري قبول ڪري ۽ جڏهن اعليٰ اختياري يا نگران ادارو ڪنهن ملازم کان سونپيل ڪم متعلق معلوم ڪرڻ چاهي ته هو ان کي پنهنجو فرض سمجهي وضاحت پيش ڪري ته هن مليل ذميواري کي ڪيئن سرانجام ڏنو. ان تي جيڪو خرچ پکو ٿيو، ان جو حساب ڏئي ۽ بيان ڪري ته هن گهربل نتيجا ڪيتري حد تائين حاصل ڪيا آهن.

دنيا ۾ قدرت طرفان انسان کي ڪيترين ئي نعمتون عطا ٿيل آهن ۽ سماج به هن کي ڪيئي سهولتون فراهم ڪري ٿو. ملڪ طرفان به هن کي ڪيئي حق حاصل آهن جن کي هو پنهنجي روز مره جي زندگي ۾ استعمال ڪري ٿو. حقن سان گڏ فرضن جو هئڻ به لازمي ڳالهه آهي. هر ماڻهو پنهنجي فرض ادائي لاءِ هن جهان ۾ پنهنجي اداري يا سماج اڳيان جوابده آهي. دنيا جي سيني وڏن مذهبن جي مقدس ڪتابن موجب هر انسان پنهنجي زندگي دوران ڪيل ڪمن يا عملن لاءِ پاڻ جوابدار آهي ۽ مرڻ پڄاڻان مالڪِ حقيقي طرفان سندس عملن جو پڇاڻو يا احتساب ضرور ٿيڻو آهي. تنهن ڪري هر انسان کي پنهنجي ڪيل عملن جي

جوابدهي لاءِ تيار رهڻ گهرجي.

**احتساب جي ضرورت:** احتساب جي ضرورت انهي ڪري هوندي آهي جو ماڻهو ذميواري جو احساس ڪندي پنهنجي حوالي ڪيل ذميواري کي دل ۾ جان سان پورو ڪري ٿو. وقت ۽ حالتن جي ضرورت مطابق مناسب فيصلا ڪري ٿو ۽ ڪاميابي سان پنهنجين ڪوشش کي گهربل نتيجن ۾ بدلائي ٿو. جنهن سان اداري جا سيئي ملازم نندي کان وٺي سربراهه تائين مقرر ڪيل ٽارگيٽ کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڀرپور ڪوششون ڪن ٿا. ملازمن ۾ خود اعتمادي پيدا ٿئي ٿي ۽ انهن جي اهليت ۾ اضافو ٿئي ٿو. اهڙي شعور ۽ گهربل نتيجن جي حاصل ٿي وڃڻ ڪري ملازم ۽ سندس اداري جي سٺي ساک قائم ٿي وڃي ٿي.

انهي ڳالهه ۾ ڪو به شڪ نه آهي ته هڪ ماڻهو کي پنهنجن عملن ۽ فرضن جي ادائي جي احتساب لاءِ هر دم تيار رهڻ لاءِ وڏي همت ۽ مضبوط ڪردار جي ضرورت هوندي آهي. جڏهن هو پنهنجن عملن جي ذميواري قبول ڪري ٿو ۽ پنهنجو پاڻ کي احتساب لاءِ پيش ڪري ٿو ته سندس همت ۽ مضبوط ڪردار، هن جي شخصيت جي هڪ امتيازي سڃاڻپ ٿي وڃن ٿا. اهڙو ملازم ٻين ملازمن جي لاءِ مثال بڻجي وڃي ٿو. سندس احتساب لاءِ اهڙي فطري ۽ شعوري لاڙي جو نتيجو اهو نڪري ٿو جو هو پنهنجي فرض ادائي ۾ وڌيڪ ديانتدار ٿي وڃي ٿو ۽ ٻي ڊپو بڻجي، فيصلن ڪرڻ ۾ ڪنهن جو به دٻاءُ قبول نٿو ڪري ۽ پنهنجي طاقت ۽ اختيار جو منصفاڻو استعمال ڪرڻ لڳي ٿو.

**خود احتسابي:** ڪامياب ماڻهن جو اهو آزمايل نفسياتي نسخو آهي ته ماڻهو روز رات جو سمهڻ کان اڳ ۾ پنهنجي پوري ڏينهن جي ڪمن ڪارين، عادتن ۽ روين جو ليکو ۽ تجزيو ڪري ته هن پوري ڏينهن دوران ڪهڙا چڱا ڪم ڪيا ۽ ڪهڙا خراب ڪم هن کان سر زد ٿيا. هن جو ٻين ماڻهن سان رويو ڪيئن رهيو ۽ ڪهڙين عادتن جي ڪري ڪيس شرمندگي محسوس ڪرڻي پيئي. چڱن ڪمن ڪرڻ تي پاڻ کي شاباس ڏئي. خراب روين لاءِ پنهنجي دل ۾ پڇتاءُ ڪري ۽ انهن کي سڌارڻ لاءِ پنهنجي ذهن کي تيار ڪري ۽ روين ۾ تبديلي آڻي تنهن کان پوءِ مالڪِ حقيقي جو ٿالو وٺي سمهي رهي. روزانو ائين ڪرڻ سان هن جون خراب عادتون ۽ اڻوڻندڙ رويا گهٽ ٿيندا ويندا ۽ هڪ ڏينهن اهي بلڪل ختم ٿي ويندا. اهڙي طرح خود احتسابي واري عمل کي پنهنجو معمول بنائڻ سان هو هڪ ڪامياب ۽ بهترين شخصيت جو مالڪ بڻجي ويندو.

## هن سبق مان معلوم ٿيو تہ:

هڪ انسان جو پنهنجي ذات ۽ مليل ذميواري بابت پاڻ ۾ جواب داري قبول ڪرڻ جي احساس جو نالو ”احتساب“ آهي. احتساب جي ان ڪري بيحد اهميت آهي جو ماڻهو احتساب جي خوف کان پنهنجي ذميواري کي عدل سان سرانجام ڏئي ٿو ۽ ان جي پورائي ۾ جدوجهد ڪري ٿو. جهڙي طرح دنيا ۾ مليل ذميواري جي احتساب جي ضرورت آهي اهڙي طرح انسان لاءِ پنهنجي پاڻ کان مالڪِ حقيقي جي حڪمن پوري ڪرڻ بابت بہ احتساب ڪرڻ جي ضرورت آهي. انهن بنهي طريقن سان هڪ انسان پنهنجي ذات ۽ سماج ۾ بهتري آڻي سگهي ٿو.

## مشق

(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. احتساب جي تعريف بيان ڪريو.
2. خود احتسابي ڇا آهي؟
3. احتساب جا ڪي بہ پنج فائدا بيان ڪريو؟
4. احتساب جو اختيار ڪنهن کي آهي؟
5. ڇا گهر جو اڳواڻ احتساب ڪري سگهي ٿو؟

(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. سماج ۾ احتساب ڇو ضروري آهي؟
2. احتساب بابت مذهبن جي ڪردار جي وضاحت ڪريو.

(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو.

1. احتساب جي معنىٰ آهي:

(الف) جواب داري رکڻ (ب) حساب وٺڻ
(ج) احساس ذميواري رکڻ (د) اهي سڀ

2. عملدارن کان احتساب جو اختيار حاصل آهي:

(الف) حڪومت کي (ب) اعلىٰ اختيارين کي
(ج) نگران ۽ سربراهہ کي (د) اهي سڀ

3. احتساب جي ڪري ماڻهو مليل ذميواري پوري ڪري ٿو:

(الف) دل ۽ جان سان (ب) ايمان داري سان
(ج) نڳيءَ سان (د) بد عنواني سان

4. ڪامياب ماڻهن جو نسخو آهي تہ رات جو سمهڻ کان اڳ پنهنجو:

(الف) ڪاڏو ڪاڻو (ب) ڪم پورو ڪريو
(ج) احتساب ڪريو (د) بسترو صاف ڪريو

5. خود احتسابي ٿيندي آهي:

(الف) پاڻ کان (ب) دوست کان
(ج) نگران کان (د) ملازم کان

**شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي**

احتساب ۽ خود احتسابي جو مطلب بيان ڪرڻ کان بعد شاگرد ۽ شاگردياڻيون مختلف شعبن بابت احتساب ۽ خود احتسابي جا ڪي مثال لکي پنهنجي استاد کي پيش ڪن.

**استادن لاءِ هدايتون**

احتساب جو مفهوم ذهن نشين ڪرائڻ لاءِ ٻارن کي سادو گهريلو ماحول جو مثال پيش ڪري سمجهائي ڏني وڃي. جنهن ۾ پيءُ پنهنجي وڏي پٽ کي گهر جي ماهوار خرچ پکي هلائڻ جي ذميواري ڏئي ٿو.

| نوان لفظ ۽ انهن جي معنیٰ | | | |
|---|---|---|---|
| **لفظ** | **معنیٰ** | **لفظ** | **معنیٰ** |
| منصفاڻو | عدل ۽ انصاف وارو | لاڙو | جهڪاءُ، لُڙڻ |
| جواب دهي | جواب ڏيڻ | نسخو | ترڪيب، ٽوٽڪو |
| اعلیٰ اختياري | وڏي عهدي وارو | ڏٻاءُ | بوجهہ، سختي |
| جواب ده | جواب ڏيندڙ | پورائو | پورت، تڪميل |
| احتساب | جاچ، سنڀال | بد عنواني | ٺڳي، رشوت گيري |
| ساک | اعتبار، ويساهہ | عدل | انصاف |

# مذهبي اعتبار سان وقت ۽ ان جي پابندي جي اهميت

سکيا جي حاصلات

هن سبق پڙهڻ کان پوءِ شاگرد ۽ شاگردياڻيون هن لائق ٿيندا ته اهي:

- ٻڌائي سگهندا ته سيئي مذهب عبادتن جا مقرر وقت، وقت جي پابندي جي اهميت ٻڌائن ٿا.
- علمِ فلڪيات سان تعلق رکندڙ مسئلن ۽ فيصلن وقت صحيح وقت جي اهميت جو احساس ڪري سگهندا.

تارن ۽ گرهن جي اڀياس کي فلڪيات جو علم (Astronomy) سڏبو آهي. هن ڪائنات ۾ جيڪي گرهه، اُپگرهه ۽ تارا آهن، انهن جي گردش ۽ ٻيهڪ جو اسان جي ذرتي تي جيڪو طبعي ۽ انساني معاملن ۾ اثر ٿئي ٿو. انهي جو تفصيل وار مطالعو علم فلڪيات جي دائري ۾ اچي ٿو.

مالڪِ حقيقي پوري ڪائنات جو خالق ۽ مالڪ آهي. انسان کي سندس جوڙيل جهان جي مڪمل ڄاڻ نه آهي. ڇاڪاڻ ته اسان جي نظام شمسي جهڙيون ٻيون به ڪيتريون ئي ڪائناتون وجود رکندڙ آهن. علم فلڪيات جا هزارين ماهر ۽ خلائي سائنسدان مالڪِ حقيقي جي عطا ڪيل عقل ۽ ڄاڻ سان انهن جي بابت کوجنا ۾ مصروف آهن. هن وقت تائين انسان ذرتي جي اُپگرهه چنڊ تي قدم رکي چڪو آهي ۽ هاڻي مريخ ۽ ٻين گرهن تائين پهچڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي.

نظام شمسي ۾ شامل سڀ گرهه سج جي چوڌاري پنهنجي پنهنجي محور تي ۽ هڪ ٻئي جي چوڌير ڦرن پيا ۽ هڪٻئي کي ڇڪين به پيا. انهن جي گردش ۽ ڇڪ جو پيمانو ۽ قوت اهڙي ته ڪمال ڪاريگريءَ سان مقرر ٿيل آهي جو ڪڏهن به انهن جي وچ ۾ ڪو ٽڪراءُ نه ٿو ٿئي. انهن جي گردش جي رفتار ۾ جيڪڏهن هڪ سيڪنڊ جيترو به فرق ٿي وڃي ته هوند سڄي نظام ۾ هڪ وڏو يونچال اچي وڃي، پر قدرت واري پنهنجي قدرت سان انهن سڀني جي چُر پر جي وقت، ڪشش ۽ محور ۾ اهڙو ته توازن رکيو آهي جو فلڪيات جا ماهر ۽ سائنسدان سو سال جي عرصي تائين ٿيندڙ چنڊ گرهڻ، سج گرهڻ يا پڇڙ تاري جي ظاهر ٿيڻ جو بلڪل صحيح وقت، تاريخ ۽ سال ٻڌائي سگهن ٿا.

ڌرتي جي گردش ٻن قسمن جي آهي. هڪ روزاني گردش، ٻيو ساليانو گردش. روزانو واري گردش ۾ ڌرتي پنهنجي مرڪز جي چوڌاري لاٽون وانگر ڦري ٿي. ڌرتي اها گردش چوويهن ڪلاڪن ۾ پوري ڪري ٿي ۽ ان جي نتيجي ۾ ڏينهن ۽ رات ٿين ٿا.

سال واري گردش ۾ ڌرتي پنهنجي محور تي سج جي چوڌاري ڦري ٿي. ڌرتي جي اها گردش ٽي سو پنجهٺ ڏينهن يا هڪ سال ۾ پوري ٿئي ٿي. انهي گردش جي نتيجي ۾ موسمون تبديل ٿين ٿيون ۽ فصل پچن ٿا.

ڌرتي جيئن تہ نظام شمسي جو حصو آهي، تنهن ڪري هن جي گردش ۽ ٻين گرهن جي چُر پُر جا اثر ڌرتي ۽ ان تي آباد انسان جي ذاتي ۽ اجتماعي زندگي تي پون ٿا. مذهبن جو، علم فلڪيات سان لاڳاپو تمام پراڻو آهي. علم فلڪيات جي اعتبار سان پراڻن مذهبن ۾ ريتن رسمن پوڄا پاٺ يا عبادت جي طريقن ۾ وڏو فرق ضرور آهي پر عبادت جي وقتن ۽ وقت جي پابندي جي وڏي اهميت آهي. اسلامي ڪيلينڊر چنڊ جي گردش مطابق ٺهيل آهي. روزو رکڻ ۽ افطار ڪرڻ، نماز پڙهڻ، عيد ملهائڻ ۽ حج ڪرڻ جا وقت قمري ڪيلينڊر جي روشني ۾ مقرر ٿيل آهن. انهن جي ادائي ۾ وقت جي پابندي ڪي بہ خاص اهميت ڏني ويندي آهي. مسيحيت ۽ يهوديت ۾ بہ عبادتن جا وقت مقرر هوندا آهن. خاص طرح سان آچر جو ڏينهن عبادت لاءِ مقرر آهي.

هندو ازم ۾ پوڄا پاٺ ۽ تهوار ملهائڻ ۽ ورت رکڻ جا وقت هندو ڪيلينڊر مطابق مقرر آهن. انهي کان سواءِ شادي، جنم مرڻ، نئين جڳهه اڏڻ يا ان ۾ رهائش شروع ڪرڻ، دڪان يا ڪارخانو کولڻ، سفر ڪرڻ يا ٻيو ڪم شروع ڪرڻ جا فيصلا علمِ فلڪيات جي هڪ شاخ جوتش جي جنتري ٽيپڻي مطابق ڪيا ويندا آهن. انهن ۾ بيان ڪيل گهڙيءَ پل جي پابندي جو خاص خيال رکيو ويندو آهي. ٻڌ ڌرم، جين ڌرم ۽ سک ڌرم ۾ بہ پوڄا پاٺ، ورت ۽ تهوار ملهائڻ جا وقت ۽ تاريخون علم فلڪيات جي روشني ۾ مقرر ٿيل آهن.

## هن سبق مان معلوم ٿيو تہ:

تارن ۽ گرهن جي اڀياس کي فلڪيات جو علم (Astronomy) سڏبو آهي. علم فلڪيات جا هزارين ماهر ۽ خلائي سائنسدان مالڪِ حقيقي جي عطا ڪيل عقل ۽ ڄاڻ سان انهن جي باري ۾ کوجنا ۾ مصروف آهن. مذهبن جو علم فلڪيات سان لاڳاپو تمام پراڻو آهي. علم فلڪيات جي اعتبار سان پراڻن مذهبن ۾ ريتن رسمن، پوڄا پاٺ يا عبادت جي طريقن ۾ وڏو فرق ضرور آهي پر عبادت جي وقتن ۽ وقت جي پابندي جي وڏي اهميت آهي.

اسلام ۾ روزو، افطار، نماز، حج ۽ عيد ڪرڻ جا وقت علمِ فلڪيات جي روشني ۾ مقرر ٿيل آهن. مسيحيت ۽ يهوديت ۾ عبادتن جا وقت ۽ مذهبي تهوارن جون تاريخون علمِ فلڪيات مطابق آهن. هندو ازم ۾ پوڄا پاٺ ۽ تهوار ملهائڻ ۽ ورت رکڻ جا وقت، شادي، جنم، مرڻ ۽ ٻيا ڪم شروع ڪرڻ جا فيصلا علمِ فلڪيات مطابق ڪيا ويندا آهن. ٻڌ ڌرم، جين ڌرم ۽ سک ڌرم ۾ به پوڄا پاٺ، ورت ۽ تهوار ملهائڻ جا وقت ۽ تاريخون به علمِ فلڪيات جي روشني ۾ مقرر ٿيل آهن. تنهن ڪري انهن مذهبن ۾ وقت جي پابندي جي وڏي اهميت آهي.

## مشق

**(الف) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:**

1. علمِ فلڪيات ڇا آهي؟
2. عيسوي، هجري ۽ هندو ڪيلينڊر ۾ ڇا فرق آهي؟
3. موسم، چنڊ يا سج گرهڻ جي اڳواٽ خبر ڪيئن پوندي آهي؟
4. اوهان جي خيال ۾ وقت جي پابندي ڪهڙي ريت ڪرڻ گهرجي؟

**(ب) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:**

1. وقت ۽ تاريخ معلوم ڪرڻ جا فطري طريقا ڪهڙا آهن؟
2. مکيه مذهبن جي حوالي سان وقت جي اهميت واضح ڪريو.

**(ج) صحيح جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو.**

1. تارن ۽ گرهن جي اڀياس کي سڏبو آهي:

(الف) ڪائنات (ب) فلڪيات
(ج) سائنس (د) ڪهڪشان

2. زمين جي پنهنجي چوڌاري ڦيري ڏينهن سان جڙن ٿا:

(الف) جبل (ب) وڻ ٽڻ
(ج) سال مهينا (د) رات ڏينهن

3. سج جي چوڌاري زمين جي محوري گردش مڪمل ٿئي ٿي:

(الف) 365 ڏينهن ۾ (ب) هڪ سال ۾
(ج) 12 مهينن ۾ (د) اهي سڀ

4. نمازن، روزن ۽ عيد برات ملهائڻ ۾ اعتبار هوندو آهي:

(الف) چنڊ جو (ب) سج جو

(ج) زمين جو (د) آسمان جو

5. زمين هڪ قسم جو آهي:

(الف) تارو (ب) گرهه

(ج) اپگرهه (د) ڪهڪشان

**شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي**

شاگرد ۽ شاگردياڻيون هيٺ ڏنل منصوبن جي معلومات گڏ ڪري استاد کي پيش ڪن.

| گروپ | منصوبو |
|---|---|
| A | شمسي اعتبار سان ڪيا ويندڙ ڪم ۽ انهن جي فهرست |
| B | قمري تاريخ مطابق ڪيا ويندڙ ڪم ۽ انهن جي فهرست |

**استادن لاءِ هدايتون**

دنيا جي مشهور شخصيتن جي سوانح عمرين مان سندن ڪامياب زندگي ۽ تجربن کي وقت جي پابنديءَ سان سلهاڙي سکھجي ٿو. ان بابت شاگردن ۽ شاگردياڻين کي آگاهي ڏني وڃي.

**نوان لفظ ۽ انهن جي معنيٰ**

| لفظ | معنيٰ | لفظ | معنيٰ |
|---|---|---|---|
| گرهه | سيارو، فلڪي | افطار ڪرڻ | روزو کولڻ |
| اپ گرهه | ننڍو سيارو | حج ڪرڻ | ڪعبة الله جي زيارت ڪرڻ |
| گردش | ڦيرو ڏيڻ | ڪشش | ڇڪ، جهڪاءُ |
| کوجنا | تحقيق، جاکوڙ | جوتش | تارن جو علم، علم نجوم |
| قمري | چنڊ سان تعلق رکندڙ | ٽيپڻي | سمجهاڻي، جنتري |
| محور | مدار | تهوار | ڏڻ |
| پونچالو | زلزلو | پيچرو تارو | جنهن جي روشني پيچ واڱر هجي |